

REV. JÓZEF SZYMAŃSKI* – SŁUPSK

**REPORT OF REV. HENRYK HILCHEN, PHD,
ON HIS WORK AMONG POLISH WORKERS
IN FRANCE DURING THE SUMMER WEEKS OF 1924**

Abstract

Rev. Henryk Hilchen, PhD, priest of the Archdiocese of Warsaw, was born on 30 July 1881 in Warsaw. Hilchen studied at the Faculty of Chemistry of the Warsaw University of Technology and at the Lviv Polytechnic, where he completed his education after two years. In 1905, he went to Freiburg, Switzerland, where he continued his studies at the Faculty of Law and Economics, culminating in the degree of Doctor of Political Science. In Freiburg he also studied theology and philosophy. In 1910, he returned to Poland and joined the theological seminary in Warsaw. Ordained priest on 21 December 1912, he was vicar in the village of Dobre near Stanisławów, and then in Łowicz, in Łódź, and from July 1915 in the parish of All Saints in Warsaw.

From 1915, he was secretary general of the Association of Christian Workers, and editor at the Christian associations known as 'Pracownik Polski' (1916–1917). In 1919 he became a councillor of the city of Warsaw, editor of the *Przewodnik Społeczny* monthly magazine, chaplain of the School of Artillery Cadets and of the military unit stationed in Sołacz. In 1920, he went to Rome, where he entered the novitiate of the Dominican order and took up theological studies at the Collegium Angelicum. Beginning in July 1922, by order of Pope Pius XI, he provided assistance to two successive apostolic nuncios in Poland. He was a regular correspondent for *L'Osservatore Romano* and *L'Avvenire d'Italia*. In 1929 he became pastor of a parish in Leszno near Błonie, and in 1931 of Our Lady of Częstochowa in Warsaw, where he completed the construction of a church. In 1937, he received the Gold Cross of Merit of the Republic of Poland, and in the following year was awarded the Polonia Restituta Order. In the same year he was elected to the Warsaw City Council. Before the city's capitulation, he was a hostage who guaranteed that President Stefan

* Ks. Józef Szymański – Ph.D. (dr hab.) in History, professor of Pomeranian University in Słupsk

e-mail: jozef.szymanski@apsl.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0003-3799-200X>

Starzyński's negotiations with the Germans would be respected. Arrested by the Germans on 3 October 1939, he was imprisoned in the Pawiak prison until the end of November. Despite the destruction of the church and rectory during a German bombing on 12 September 1944, he formally served as pastor until July 1945. As of June of this year, he became the parish priest in Miedzyrzecz. On 15 October 1947, at the Church of the Sacred Heart of Jesus in Słupsk, he undertook to organize a new parish dedicated to St Otto. On 29 November 1952 he became the parish priest in Tarczyn near Grójec. On his way to the new facility, on 29 January 1953, he suffered a stroke. He died on 20 August 1956, and was buried in the Powązki cemetery.

He kept an ongoing record of his life and activities in the form of diaries, correspondence, various notes or official documents. This paper showcases his work among Polish workers in France during the summer weeks of 1924. The original document in typescript form is kept in the Archdiocesan Archives in Gniezno, Archive of the Primate of Poland, Files of the Protector of Polish Emigration, France – PMK Varia, Section III/15a.

Keywords: Rev. Henryk Hilchen; Polish pastoral ministry in France; Polish emigration in France; Polish Catholic Mission in France

Rev. Henryk Hilchen, PhD – priest of the Archdiocese of Warsaw. Born on 30 July 1881 in Warsaw, he was the son of Teodor and Józefa, née Węzyk-Rudzka. He began his elementary school education in Sosnowiec, continued at the Latin school in Kielce, and received his secondary school certificate at the Edward Alexander Rontaler (Ronthaler) trade school in Warsaw with the title 'commercial candidate' and the distinction of a silver medal for his studies, which resulted briefly in a job as a laboratory assistant. In 1901, he enrolled at the Warsaw Polytechnic, in the Department of Chemistry. After a year, he moved to Lviv Polytechnic, from which he graduated after 2 years of study. The reason for the move was the threat of arrest due to his involvement in the student academic movement, especially in Zjednoczenie. Similarly, after relocating to Lviv, he became involved in the Bratnia Pomoc organization, where he was treasurer, prefect of the academic Sodality of Our Lady, and lecturer at the 'Jedność' workers' association.

In 1905, he travelled to Freiburg, Switzerland, where he continued his studies in Law and Economics at the Catholic University. After 5 years, he received a doctorate in political science on the basis of a dissertation entitled *Historia Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej* (History of the Warsaw-Vienna Iron Road). He also studied theology and philosophy at the university there. Belonging to the Filarecja and Sarmacja associations, he was involved in educational and aid activities among Polish emigrants.

In 1910, he returned to the country, despite obstacles from the tsarist government. After an unsuccessful attempt to study at the theological seminary in Włocławek, he entered the seminary in Warsaw, where he was ordained a priest on 21 December 1912 by Archbishop Aleksander Kakowski.

He began his pastoral work with an 11-week vicariate in the village of Dobre near Stanisławów, from where he was transferred for a few months to the vicariate

in Łowicz, where he developed Catholic associations and founded an agricultural circle in the village of Zawady. Beginning in October 1913, he worked in Łódź for eight months, from where he went on vacation in July 1914. The outbreak of war caused him to return to Warsaw from Switzerland via the Balkans. However, based on a decision by the tsarist authorities, he was not allowed to stay there, and therefore took up pastoral work in Jadów, where he developed charitable activities for those affected by the war as secretary of the formed civic committee. In July 1915, he became vicar of All Saints parish in Warsaw and prefect of secondary schools.

From 1915, he was secretary general of the Association of Christian Workers, and editor at the Christian associations known as *Pracownik Polski* (1916–1917). In 1919, he became a councilman for the capital city of Warsaw. He resigned from his post, that same year, at the request of Archbishop Edmund Dalbor, and at the behest of Archbishop A. Kakowski moved to Poznań, where he took over the editorship of the Christian-Democratic monthly *Przewodnik Społeczny* and became chaplain of the Artillery Cadet School and the military unit stationed in Sołacz. At the same time, he was involved in academic ministry.

In 1920, he went to Rome, where he entered the novitiate of the Dominican order and took up theological studies at the Angelicum. In July 1922, at the behest of Pope Pius XI, he returned to Warsaw to assist two successive apostolic nuncios in Poland and serve as prefect of secondary schools. After the establishment of the Catholic Press Agency, he became a regular correspondent for *L'Osservatore Romano* and *L'Avvenire d'Italia*.

His candidacy was under consideration for field bishop of the Polish Army. He enjoyed papal dignities and honours – the title of honorary papal chamberlain and the Golden Cross of Benemerenti, which he received in 1925.

In 1929 he became a parish priest in Leszno near Błonie, and in 1931 of Our Lady of Częstochowa in Warsaw, where he completed the construction of a church. In 1937, he received the Gold Cross of Merit of the Republic of Poland, and in the following was awarded the Polonia Restituta Order. In the same year he was elected to the Warsaw City Council. Before the capitulation of the capital, he was – as a volunteer – among 12 prominent representatives of society who were hostages guaranteeing compliance with President Stefan Starzyński's negotiations with the Germans. On 3 October 1939, he was arrested by the Germans and imprisoned in the Pawiak prison until the end of November. After regaining his freedom, he became chairman of the disabled care circle at the Ujazdów hospital. He organized the kitchen of the Central Welfare Council at the parsonage, serving about 2,000 lunches a day, and organized 2 care centres for children (one of the Central Welfare Council, the other of Caritas). Shortly before the outbreak of the Warsaw Uprising, he agreed to deposit part of the Old Polish archival collection of the Central Archives of Historical Records in the church tower, thanks to which it was saved from burning. The church tower survived the fire, while the church and parsonage were destroyed. During the uprising, he organized a hospital in a shelter under the church, which was seized by the Germans on 16 September 1944. He managed to save the church paraments, record books and some of the

documentation and library. From then on, he stayed at the parsonage in Pruszków, and later in Podkowa Leśna, until 23 June 1945. On 12 September 1944, the church and parsonage were destroyed by a German bombardment, but he nevertheless formally served as a parish priest until July 1945.

His repeated requests for a new parish or other assignments in the archdiocese were not met with understanding from Church authorities. As a consequence, he left for Poznań, reported to Archbishop Walenty Dymek, after which he took over the parish and the office of parish priest in Międzyrzecz. He was appointed dean and apostolic consultant of Międzyrzecz by the apostolic administrator of the Kamień, Lubusz and Piła Prelature in Gorzów Wielkopolski, Rev. Edmund Nowicki Ph.D. Within four months, he organized the parish, renovated the temple, and rebuilt church and religious life. On 21 November 1945, he was officially dismissed from his position as administrator of the parish of Our Lady of Częstochowa in Warsaw. As of 1946, he asked to be transferred to or near Warsaw. From 15 October 1947, at the Sacred Heart Church in Słupsk, he undertook the organization of a new parish of St. Otto, where he rebuilt the presbytery of the church and erected 2 side altars. He also worked there as vice-dean. He was a consultant and, from 1948, a member of the Administrative Council of the Apostolic Administration. On 18 August 1952, the curia of the Ordinariate in Gorzów approved his departure from Słupsk, and on 29 November 1952, by decision of the Warsaw curia, he was appointed parish priest in Tarczyn in the Grójec deanery. He left Słupsk on 23 January 1953. On his way to the new post, he stayed at the Polonia Hotel in Warsaw, where he suffered a stroke on 29 January. On 22 August 1954, he asked the curia for a referral to the House of Retired Priests in Warsaw. He died on 20 August 1956, and was buried in the Powązki cemetery.

So far, the figure of Rev. H. Hilchen has been the subject of studies by Irena Łapinowa,¹ Rev. Witold M[alej],² Rev. Waldemar Wojdecki,³ Bronisław Panek OC,⁴ Rev. Robert R. Kufel,⁵ and Rev. Józef Szymański.⁶ In recent years, Zygmunt Szultka and Henryk Walczak have compiled and published in a 2-volume work materials on the Słupsk pastor.⁷ They pointed out that Rev. H. Hilchen ‘Kept documentation of his life and activities on an ongoing basis in the form of diaries, correspondence,

¹ *Hilchen Henryk (1881–1956)*, in: *Polski słownik biograficzny*, vol. 9, ed. K. Lepszy, Wrocław-Warsaw-Kraków 1961, pp. 514–515.

² *Liber mortuorum – Hilchen Henryk (1881–1956)*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 51 (1969) issue 3–4, pp. 252–254.

³ *Historia jednej balustrady – o kościele w Lesznie*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 78 (1996) issue 2, pp. 205–207.

⁴ *Materiały do dziejów Polskiej Misji Katolickiej we Francji*, issue I. *Księża polscy w duszpasterstwie okręgu paryskiego 1922–1929*, Fr. B. Panek OC, Paris 1992, pp. 33–36.

⁵ *Hilchen Henryk*, in: *Słownik biograficzny księży pracujących w Kościele gorzowskim 1945–1956*, vol. II (*H–Ł*), ed. Rev. R.R. Kufel, Zielona Góra 2017, pp. 25–27.

⁶ *Tworzenie struktur parafialnych i życia religijnego w Słupsku w latach 1945–1948*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 112 (2019) pp. 211–231.

⁷ *Kościół katolicki na ziemiach polskich. Wspomnienia i refleksje ks. dr. Henryka Hilchena z lat 1910–1945*, eds. Z. Szultka, H. Walczak, vol. 1 (1910–1918), vol. 2 (1919–1945), Szczecin 2014.

various notes or official documents that he wrote down or created in his office.⁸ In volume two of his ‘memoirs and reflections’, on page 83, he wrote: ‘I submitted a report on my stay in France to Card[inal] Dalbor and the Ministry of Foreign Affairs.’ Earlier, in the same volume, from page 73, he described the circumstances of his departure, the first steps taken on French soil.⁹

One of the first priests to report to the Primate of Poland, Cardinal Edmund Dalbor, on the state of the pastoral care of Poles in France was Rev. Stanisław Adamski.¹⁰ The following year, by order of Bishop Adam Sapieha, a similar mission was carried out by Rev. Leon Kalinowski,¹¹ and later by Rev. Arkadi-

⁸ Ibidem, vol. 1, p. 14.

⁹ Ibidem, vol. 2, pp. 73–83.

¹⁰ He was born on 12 April 1875 in Zielona Góra near Szamotuły. Son of Piotr and Józefa (née Wasilewska). He attended grammar school in Poznań and Międzyrzecz, and studied philosophy and theology in Poznań and Gniezno, where he was ordained priest on 12 November 1899. He took up pastoral ministry at the Holy Trinity parish in Gniezno, and later at the cathedral, and was at the same time archivist of the Gniezno cathedral chapter. In 1904, he became a canon of the Collegiate Chapter of St Mary Magdalene in Poznań. Between 1904 and 1930, he worked for a number of associations in Poznań. He published the *Robotnik* magazine and was general secretary of the Union of Catholic Workers from 1904. He founded the Working Women’s Union and the *Gazeta dla Kobiet* magazine. He was editor of the *Ruch Chrześcijańsko-Społeczny* biweekly. In 1911, he became president of the Association of Cooperatives and published *Poradnik dla Spółek*. During this time, he became director of the ‘Księgarnia św. Wojciecha’ bookstore, and later served as chairman of its Supervisory Board. He was the founder of the Union of Cooperative Societies, the superintendent of the Bank of the Union of Cooperative Societies and a member of the Organizing Committee of the Bank of Poland and the State Cooperative Council. From 1918 to 1925 he was president of the ‘Unitas’ priests’ union. He was among the co-founders of the Adam Mickiewicz University in Poznań, and was appointed honorary professor of the faculty of economy and law. In 1919 he became a secret papal chamberlain, and in 1920 – parish priest of the metropolitan chapter in Poznań. He made two trips to the United States, where he became familiar with the problems of the local Polish community. During the Greater Poland Uprising he became head of the district government and took an active part in the formation of the Polish Army. He was an MP from 1919 to 1921 and a senator from 1922 to 1927. In 1925, he gave a draft of Catholic Action’s statutes for all of Poland. In 1930, he became director of the Supreme Institute of Catholic Action. On 30 November 1930, he became bishop of the diocese of Katowice. In it, he established Catholic Action and the Internal Mission, and organized the Catholic Press Agency. He was chairman of the Episcopal School Committee and, from 1945, chairman of the Pastoral Commission. During the German occupation, he stayed in Częstochowa, and from 1941 in Warsaw. After returning to the Silesian Diocese in January 1945, he reorganized pastoral and catechetical life. From 1952 to 1956, he was detained in Lipnica near Szamotuły. He spent the last years of his life at home, stricken with paralysis. He died on 12 November 1967 in Katowice and was buried there in the crypt of the Silesian Cathedral. *Czy wiesz kto to jest?*, ed. S. Łoza, Warsaw 1938, p. 5; *Materiały do dziejów Polskiej Misji Katolickiej we Francji*, issue I, pp. 1–4; J. Mandziuk, *Adamski Stanisław*, in: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, ed. L. Grzebień, Warsaw 1983, pp. 28–38.

¹¹ Born on 10 April 1879 in Warsaw, he received his primary education at a municipal school in Lublin, secondary education in Odessa, then in Russia, and his philosophical and theological studies from 1907 at the seminary in Lublin. On 23 July 1911, he was ordained a priest by Bishop Franciszek Jaczewski. He undertook pastoral ministry as a vicar in the parish of Fajslawice (1911–1914), then in the parish of Górzno (1914–1919), with the mission to create the parish of Sobolew.

usz Lisiecki.¹² The travels to this country were aimed at diagnosing the scale of pastoral needs among compatriots and reorganizing the leadership of the Polish pastoral centre.¹³

The following report is relevant to expatriate pastoral care in France. Drawn up at the request of Bishop Stanisław Kostka Lukomski,¹⁴ it exemplifies the background of the pastoral care carried out by the Polish Catholic Mission in France for compatriots.

The original document in typescript form is kept in the Archdiocesan Archives in Gniezno, Archives of the Primate of Poland, Files of the Protector of Polish Emigration, France – PMK Varia, Section III/15a, *Sprawozdanie ks. dr Henryka Hilchena z pracy wśród robotników polskich we Francji w czasie tygodni letnich*

From 1919 to 1923 he was administrator of the Malowa Góra parish, where he rebuilt the church destroyed during World War I. He then served as a parish priest in: Wola Gułowska (1923–1924), Łomazy (1924), Adamów (1924–1935), Ostrów Lubelski (from 26 May 1935 to 29 October 1940 – arrested by the Germans). From 1939 he was vice-dean of the Parczew deanery, and a month before his arrest he became an honorary canon of the Cathedral in Siedlce. He was arrested again on 23 March 1941 and imprisoned in Radzyń Podlaski, and then in the Lublin castle, in the concentration camp in Auschwitz (from 2 April 1941), and Dachau (from 4 May 1941; camp number 25031), sentenced to the transport of the disabled and gassed on 21 June 1942. *Materiały do dziejów Polskiej Misji Katolickiej we Francji*, issue I, pp. 43–45.

¹² He was born on 12 January 1880. Son of Roman and Barbara (née Kolendowska). He attended the St Mary Magdalene Grammar School in Poznań and received his secondary school certificate in 1901. He studied theology at the seminary in Poznań. Ordained priest on 17 December 1904. He began his pastoral ministry on 1 January 1905 as a vicar in Ostrów Wielkopolski, and organized a branch of the People's Libraries Society there. Chairman of the district committee of the PLS, and in 1907–1930, a member of the PLS Main Board in Poznań. Beginning in 1909, he was editor of the *Czytelnia Ludowa* quarterly which turned into the *Przegląd Oświatowy* monthly. He moved to Poznań and became a canon of the Collegiate Chapter of St Mary Magdalene on 15 February 1910, general secretary of the Union of Catholic Societies of Polish Workers and editor of *Robotnik*. Furthermore, he took over the editorship of the new monthly magazine *Stowarzyszenie*, which he defined as a guide to practical work for Polish societies, and periodically the editorship of the *Przewodnik Katolicki* (1915–1916). He was also the general secretary of *Straż św. Józefa* from 1 April 1910. From 1905, he was a member of the National League. On 1 July 1916, he became parish priest in Bnin. From the following year, he was a member of the Prussian parliament. In November 1918, he participated in conferences with Józef Piłsudski and Ignacy Daszyński on the formation of the government. In Poznań, he was a member of the Supreme People's Council and a delegate of the Srem district to the Polish District Sejm. In 1920, he made trips to Germany and France to study the religious and national needs of Polish expatriates. On 1 October 1924, he became a professor at the Gniezno Seminary in Church history. On 24 June 1926, he became bishop of Katowice. He died in Cieszyn on 13 May 1930, during a bishop's visitation. M. Banaszak, *Lisiecki Arkadiusz Marian*, in: *Słownik polskich teologów katolickich*, vol. 6, ed. L. Grzebień, Warsaw 1983, pp. 335–338; *Materiały do dziejów Polskiej Misji Katolickiej we Francji*, issue I, pp. 58–61.

¹³ Rev. R. Dzwonkowski SAK, *Polska opieka religijna we Francji 1909–1939*, Poznań-Warsaw 1988, pp. 49, 126; B. Panek OC, *Księża polscy pracujący na placówkach duszpasterskich we Francji od 1922 r.*, „Seculum Christianum”, 1 (1994) issue 1, p. 222.

¹⁴ Rev. T. Białous, *Biskup Stanisław Kostka Lukomski (1874–1948)*. *Pasterz niezłomny*, Rajgród 2010.

1924 roku, k. 15. [Document title handwritten in pen]. The original style, spelling, punctuation and syntax have been preserved in the publication of the source.

**Report of Rev. Henryk Hilchen, PhD,
on his Work among Polish Workers in France
during the Summer Weeks of 1924**

Eminencjo,

Stosownie do życzenia, wyrażonego przez J.E. ks. Biskupa Łukomskiego wyjechałem do Francji statkiem, aby móc przyjrzeć się traktowaniu naszych wychodźców przez służbę okrętową. Statek „Pologne” odszedł z Gdańska 6 lipca w niedzielę i doszedł do Hawru 10 lipca we czwartek. Przez całą drogę stosunek służby do naszych ludzi był całkowicie poprawny, tembardziej, że kapitan okrętu Bretończyk, okazywał szczególne zainteresowanie się polskimi wychodźcami, pragnąc by im było możliwie dobrze. Kabiny III klasy czyste, w nich umieszczono kobiety z dziećmi oddzielnie od mężczyzn. Jedzenie które kilkakrotnie próbowałem, było zupełnie dobre. Ludzie przeto nie narzekali na statek i na obsługę, ale na Ukraińców, którzy w liczbie 56 oficerów z żonami i dziećmi dokuczali naszym wychodźcom, szczególnie dzieciom.

W Hawrze odebrał cały transport p. Wicekonsul Winiarz¹⁵, który zwrócił się do mnie z gorącą prośbą, aby przedstawić Misji polskiej w Paryżu konieczność lepszego zorganizowania duszpasterstwa na terenie Brytanji i Normandji, gdyż w tamtą stronę księża polscy wcale nie przyjeżdżają tak, że tysiące dusz jest bez pomocy religijnej.

W Paryżu zjechałem w towarzystwie ks. prałata Szurka¹⁶ do Misji Polskiej (263 bis rue St. Honore), aby otrzymać informację i polecenie dokąd mam się

¹⁵ Roman Winiarz held office in Havre from 1 June 1924 to 31 August 1931. Cf. *Rocznik Służby Zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej według stanu na 1 czerwca 1939*, Warsaw 1939, p. 68.

¹⁶ Stanisław Szurek – a priest from the Lviv Archdiocese. Born on April 3, 1885 in Męcina Wielka near Gorlice. He attended regular schools in Kobylanka, Lviv and Biecz, and the 3rd and 6th grammar school in Lviv. He received his secondary education certificate in 1904. In 1908, he graduated from the Theological Faculty in Lviv and was ordained a priest on 28 June 1908. He was a vicar and catechist in Rohatyn and Stryi. In 1909–1913 he studied at the Faculty of Theology at the University of Vienna, where he received his doctorate in theology in 1913. In 1913–1914 he was secretary to Archbishop Józef Bilczewski, catechist of the Institution for the Blind and editor of *Gazeta Kościelna*. In May 1914, he went to Rome, where for a year he was vice-rector of the Polish hospice and representative of the Polish bishops at the Vatican. He also studied ascetics and liturgics in Rome. With the onset of World War I, he went to Switzerland and studied biblical sciences, philosophy and dogmatics at the University of Freiburg. At the end of 1915, he returned to Lviv, where he became a clerical father at the seminary. In October 1921, he took over the commissioned lectures on liturgy, and from October 1922 on pastoral theology at the Jan Kazimierz University in Lviv. On 27 November 1923, he was awarded a doctorate in pastoral theology. From 1928 he was curator of the Archdiocesan Museum in Lviv. In 1923, he was given the dignity of secret chamberlain of the Holy Father. He died on March 26, 1964 in Kalwaria Zebrzydowska, where he had settled after World War II. K. Kamiński, *Szurek Stanisław*, in: *Encyklopedia katolicka*, vol. 19, ed. E. Gigilewicz,

udać, aby posłużyć wychodźcom, a jednocześnie by samemu najlepiej zapoznać się z emigracją.

Przede wszystkim pojechałem do Reims. Pomimo, że ks. Szymbor¹⁷ upewnił mię, iż przyjazd księdza jest należycie przygotowany, musiałem sam o wszystko się starać. Stosownie do polecenia ks. Szymbora zjechałem do seminarjum duchownego. Tutaj nikt nic o przysłaniu księdza polskiego nie wiedział. Ks. Superjor przyjął mnie jednak b. gościnnie, dając pokój i pożywienie. W Kurji arcybiskupiej również nikt nic nie wiedział, tak, że dopiero po pokazaniu celebretu dostałem upoważnienie „*sacrum faciendi, confesiones audiendi. Dei verbum annuntiandi in gratiam fidelium linguae poloniae in archidioecesi Rhemensi degentium a die 12 Julii usque ad diem 16-am ejusdem mensis anni 1924*”¹⁸ oraz niektóre wskazówki, gdzie szukać Polaków. Niestety tam ich nie było, więc udałem się do urzędu policyjnego, aby otrzymać adres chociaż jednego Polaka, bo zaufany ks. Szymbora mający mię czekać, sam nie wrócił z Paryża i nikomu nie dał znać o przyjeździe księdza polskiego. W policji częstowano mię adresem obywateli polskich wyznania mojżeszowego, oczywiście to była złośliwość francuskiego ateisty i musiałem mu tłumaczyć, że tak jak Francuzi pomimo obywatelstwa francuskiego murzynów i arabów nie uważają za Francuzów, tak my Żydów za Polaków uznawać nie możemy. W końcu otrzymałem adres jakiejś służącej, którą znalazłem, a przez nią trafiłem do miejscowego księdza proboszcza, nie wiedzącego zresztą nic o Polakach w swojej parafii. Ponieważ dowiedziałem się, że w parafii S-te Clotilde byli przed paru laty robotnicy polscy, poszedłem i tak Ks. proboszcz i ks. wikary

Lublin 2013, col. 166–167; L. Grzebień, *Szurek Stanisław*, in: *Słownik polskich teologów katolickich*, vol. 7, ed. L. Grzebień, Warsaw 1983, pp. 250–252.

¹⁷ Szymbor Wilhelm – priest of the Congregation of Missionary Fathers of St Vincent a Paulo CM (Lazarite). He was born on 16 October 1879 in Niwka near Będzin. He joined the congregation in 1896. He was ordained priest in 5 July 1903. At the request of the Primate Cardinal Edmund Dalbor on 10 May 1922, he undertook the reorganization of Polish pastoral ministry in France. He held the office and duties of rector of the Polish Catholic Mission in France until the end of July 1928. He reorganized Polish pastoral ministry and led the unification of various religious organizations into the Union of Polish Catholic Societies. In early July 1929, he began retreat and missionary work in pastoral centres in Brazil. In August 1931, he became superior of the house and rector of the Theological Institute in Kraków, Stradom area. On 1 October 1935, he became rector of the Silesian Theological Seminary in Kraków and superior of the congregation's house. On 11 August 1944, he was arrested by the Germans and imprisoned at Montelupich Street in Kraków, and later in concentration camps (Flossenburg, Mülsen, Dachau). After his liberation from the camp, he settled in the missionaries' general house in Paris and for several months conducted pastoral activities in Polish communities in the Paris area. In 1946, he returned to the country and was appointed house superior and rector of the Stradom Theological Institute. He died on 9 December 1946, *Misjonarze św. Wincentego a Paulo w Polsce (1651–2001)*, vol. II–1 *Biografie*, ed. J. Dukała CM, Kraków 2001, pp. 484–490; *Materiały do dziejów Polskiej Misji Katolickiej we Francji*, issue I, pp. 111–113; Rev. J. Szymański, *Duszpasterze Polonii i Polaków za granicą. Słownik biograficzny*, vol. I, Lublin 2010, pp. 141–144.

¹⁸ „(...) sprawowania Mszy św., słuchania spowiedzi św., głoszenia kazań w języku polskim dla wiernych w archidiecezji Reims podczas przebywania od 12 lipca aż do 16 tegoż samego miesiąca 1924 roku”.

Bremond okazali mi nadzwyczajną uprzejmość i ks. wikary zaprowadził mię na fermę. Niestety zostali na niej tylko brat i siostra i ci mieli zająć się odnalezieniem innych Polaków. Tymczasem udałem się na poszukiwanie mieszkania owego męża zaufania ks. Szymbora – niejakiego p. Smodlibowskiego, który rzeczywiście w tym czasie nadjechał z Paryża. Jest to z zawodu handlowiec, który na spółkę ze swoim przyszłym teściem, adwokatem Lambert założył biuro dla emigrantów według poniżej załączonego ogłoszenia:

Bacność Polacy! Z dniem 1 czerwca r.b. otwiera się Biuro prawnicze dla Wychodźstwa Polskiego we Francji, którego zadaniem będzie bronić interesów polskich wobec władz i pracodawców francuskich.

Równocześnie będzie załatwiać biuro powyższe sprawy, tyczące paszportów, sprowadzanie metryk z kraju, uzyskanie papierów ślubnych, **carte d'identité**¹⁹, prowadzenie spraw sądowych przy sądach francuskich oraz tłumaczenie dokumentów polskich na język francuski.

Najszybsze i najskuteczniejsze uskutecznienie spraw handlowo-bankowych we Francji i całej Polsce.

W tym samym lokalu pod poniżej podanym adresem otwiera się sklep artykułów męskich i żeńskich.

Najtańsze polskie źródło zakupu trzewików, ubrań, bielizny, kapeluszy, skarpet, brzytw, luster, noży i t.d.

Godziny urzędowe w dni powszednie od 9–12 i od 3–7 po poł., w niedzielę i święta od 10–13 i od 4–7 po poł.

Adres: „Polonia”

Office Central Franco-polonais
8 Avenue de Laon – Reims”.

Treść tej odezwy mówi za siebie. P. Smodlibowski opowiadał mi, że Francuzi w Szampanji traktują robotników w sposób niemożliwy do zniesienia. Zniewalanie dziewczyn, wypędzanie robotników po półrocznej pracy za to, że w niedzielę chcą iść na nabożeństwo, a nie do roboty, jest na porządku dziennym. P. Smodlibowski obiecał w razie potrzeby napisać obszernie sprawozdanie z tego co widział i czego bezpośrednio się dotyczył. Że jest wśród naszych wychodźców źle, to sam widziałem, gdy np. musiałem listownie interweniować w takiej sprawie, że zarządzający w jednej fermie umieścił dwoje obcych sobie ludzi nie tylko w jednym pokoju, ale na jednym łóżku.

Z powodu braku organizacji duszpasterskiej wśród Polaków zebrało się zaledwie kilkadziesiąt osób, aczkolwiek w okolicy jest ich paręset.

Z Reims pojechałem do Sedanu. Tutaj, pomimo, że ks. proboszcz (archiprêtre) wiedział, że przyjadę i przygotował noclegi, posiłek, znowu wskutek braku zorganizowania polskiego duszpasterstwa, Polacy o moim przyjeździe nic nie wiedzieli, tak iż trzeba było przy pomocy ks. wikarego szukać służących i te rozsyłać w najbliższą okolicę, by zebrać ludzi. Na drugi dzień spowiadałem kto przyszedł, odwiedziłem chorych w szpitalu i chrzciliem dzieci. Byłem też w domach naszych robotników pod Sedanem, konstatując, że robotnik polski w Westfalji z województw:

¹⁹ Carte d'identité (Fr.) – identity card.

śląskiego, poznańskiego i pomorskiego stoi pod względem kultury najwyżej, potem z b. Kongresówki, a w końcu z Małopolski.

Z Sedanu udałem się do Mouzon, gdzie przy dwóch fabrykach jest kolonia robotnicza z przeszło 290 osób. Chociaż ks. dziekan do którego telefonowałem z Sedanu, uprzedził robotników o moim przyjeździe, do kościoła na wyznaczoną 8 g. przyszły cztery kobiety i kilkoro dzieci. Po modlitwie na intencję obojętnych poszedłem do kolonii i tam siedziałem od 8-ej do 11-ej wieczorem, rozmawiając z początku o Polsce, a kończąc kazaniem, wskutek którego na drugi dzień o 4½ rano przyszło ludzi bardzo dużo na mszę ś-tą, naukę i spowiedź. Wieczorem po pracy mogłem mieć różaniec, naukę i słuchałem spowiedzi; na zakończenie byłem znowu na pogadance. To samo powtórzyłem nazajutrz. Wskutek słabej opieki nad tą kolonią ze strony Misji polskiej upadek moralny wielki, w wskutek jeszcze trudności przy wyrabianiu papierów, potrzebnych do ślubu, na kolonii z 300 osób było 6 małżeństw dzikich.

Z Mouzon wyjechałem do Verdun, ale tam było niemożliwością poprostu znaleźć robotników polskich, dopiero przypadkowo w wagonie spotkałem dwóch, którzy gorzko narzekali na brak opieki tak ze strony władzy duchownej, jak i świeckiej.

Po powrocie do Paryża zdałem sprawę ks. Szymborowi, który tłumaczył się, że rzeczywiście nie może dać sobie rady, że robi co może i że pomimo chęci nic więcej zdziałać nie jest w stanie²⁰.

W dalszym ciągu ks. Szymbor wysłał mnie do Amiens. Tutaj zatrzymałem się stosownie do polecenia na plebanji św. Anny, gdzie całe duszpasterstwo jest w rękach księży Misjonarzy. Do Amiens zwykle jeździł ks. Machay²¹, którego pracę było widać, bo w niedzielę przyszło tak dużo ludzi, że spowiadałem od 6 rano do 2 po południu z przerwą na Mszę ś-tą i kazanie. Po południu dalej

²⁰ Ks. J. Szymański, *Opieka duszpasterska nad Polakami we Francji do 1926 roku w ocenie ambasadora Alfreda Chłapowskiego*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 100 (2013) pp. 387–401.

²¹ Ferdynand Machay – a priest of the Archdiocese of Kraków. He was born on 4 May 1889 in Jabłonka, in the Orawa region. He did his philosophical and theological studies at the Spiš Chapter and at the Theological Faculty of the University of Budapest. He was ordained a priest in 1912. Having received a scholarship from the Ministry of Religious Denominations and Public Enlightenment, he studied at the Catholic Institute in Paris from 1922 to 1924. He was chaplain of the St Casimir's Institution, and edited *Polak we Francji* in 1923–1924. He became involved in pastoral activities among Polish labour emigrants, especially among agricultural workers. After returning to Poland, he became editor of *Dzwon Niedzielny* (1924–1929) and secretary of the Catholic League. From 6 December 1937 to 23 October 1944, he was parish priest of the Most Holy Salvator church in Zwierzyniec, based at the Norbertine Sisters' convent in Kraków. On 23 November 1938, he was appointed senator of the Polish Republic by President Ignacy Moscicki. In 1944, he became administrator of St. Mary's parish, later becoming dean of the city of Kraków. He died on 31 July 1967 in Kraków, and was buried in the Salvator cemetery. *Czy wiesz kto to jest?*, ed. S. Łoza, Warsaw 1938, p. 450; P.W. Mynarz SOCist, *Spoleczna działalność ks. Ferdynanda Machaya wśród polskiej emigracji zarobkowej we Francji (1922–1924)*, „Studia Polonijne”, 1 (1976) pp. 85–102; *Opieka duszpasterska*, „Polak we Francji” issued on 14 September 1924; E. Jaszewska, *Drugie zebranie księży Polskiej Misji Katolickiej we Francji*, „Studia Polonijne”, 39 (2018) p. 329; Rev. J. Szymański, *Duszpasterze Polonii i Polaków za granicą. Słownik biograficzny*, vol. II, Lublin 2011, pp. 119–120.

słuchałem spowiedzi, odmówiłem różaniec, miałem naukę i byłem na zebraniu w Domu Katolickim. Robotnikami zajmuje się Jezuita kleryk Józef Baumgarten, który mieszkał w Częstochowie i w Rosji. Mówi po polsku ale dosyć słabo, jednak ułatwia naszym ludziom znalezienie pracy, zdobywa papiery urzędowe, pośredniczy przy trudnościach z pracodawcami, jednym słowem bardzo jest oddany sprawie. Mam jednak obawę, że wskutek braku dostatecznej znajomości języka, nawet po wyświęceniu na księdza nie przyniesie tyle korzyści, ile tam trzeba dać tej dużej kolonii robotniczej.

Na drugi dzień miałem jeszcze dość dużo pracy. W południe poszedłem do O.O. Dominikanów, gdzie poznałem O. Guénin. O. Guénin był w Hawrze parę lat temu, gdy rozpoczęła się emigracja polska do Francji. Ponieważ kiedyś był w niewoli niemieckiej i przebywał jakiś czas w Grudziądzu, więc czuł się w obowiązku zająć się polskimi robotnikami, tembardziej, że był wdzięczny za serdeczny stosunek Polaków z Grudziądza i okolicy, oraz, że nauczył się kilkudziesięciu słów polskich. Posiadając bardzo rozległe i duże stosunki we Francji, otrzymał obietnicę pomocy tak ze strony rządu, jak i ze strony katolików francuskich, aby móc zorganizować duszpasterstwo dla Polaków. W tym celu kilkakrotnie, jak mi mówił, zwracał się do ks. Szymbora i nie dostał żadnej odpowiedzi. Wobec tego zrezygnował z pracy nad Polakami, twierdząc, że ma dosyć roboty wśród Francuzów, aby narzucać się tam, gdzie nawet nie znaję elementarnej grzeczności.

Ks. Guénin wyraźnie zaznaczył, że działałby dla dobra Francji, ale dobro duszy ludzkiej musiałyby, jako katolik i zakonnik, stawiać na pierwszym miejscu. Plan jego był taki: Całą Francję chciał podzielić na okręgi, w każdym okręgu miałyby księżę: Polaka i Francuza, którzy by wspólnie prowadzili pracę. Francuz byłby w kontakcie z każdą diecezją swego okręgu, gdzie wyznaczony przez władzę duchowną, a opłacany przez organizację ksiądz, udzielałby stałych informacji o ruchu emigrantów, czerpiąc swoje wiadomości z raportów proboszczów i księży dziekanów. Polak zaś mając ściśle dane o ilości i ugrupowaniu emigrantów, jeździłby sam lub posyłałby księdza Polaka wówczas, gdyby zachodziła potrzeba. Całym ruchem kierowałby w stosunku do społeczeństwa i rządu francuskiego O. Guénin, w stosunku do robotników i episkopatu polskiego ksiądz Szymbor. Obaj zaś w stosunku do episkopatu francuskiego.

Gdy O. Guénin nie otrzymał odpowiedzi na ten pierwszy projekt, zaproponował ks. Szymborowi podział Francji na dwa okręgi z tem, żeby w jednym pracował ks. Szymbor, w drugim zaś on, O. Guénin, każdy wedle swojej metody. Po pewnym czasie można by przekonać się, który system lepszy i po porozumieniu się z episkopatem polskim i francuskim uzgodnić pracę na większą chwałę Bożą i dla dobra duszy robotnika. Na to również nie otrzymał odpowiedzi.

Z trzecim projektem wystąpił po jakimś czasie, mając na myśli późniejszą opiekę duchową nad emigracją polską, a mianowicie w jaki sposób można by było zdobyć duchowieństwo najodpowiedniejsze do pracy duszpasterskiej nad wychodźcami. O. Guénin twierdzi i słusznie, że praca studentów nie może wystarczyć, gdyż jest dorywcza, bez ciągłości i zależna od różnych warunków, w jakich się student znajduje, gdy tymczasem należy pracować systematycznie, jeżeli ma być dobry rezultat. O. Guénin, uzyskawszy zapewnienie pomocy materialnej ze

strony organizacji francuskich misyjnych, zaproponował, ażeby księża polscy postarali się znaleźć wśród rodzin emigrantów chłopców, zdradzających powołanie kapłańskie. Ci chłopcy oddani do seminariów małych, potem dużych diecezji, wybranych przez Komisję francusko-polską, a w nieustannym kontakcie w czasie świąt i wakacji z rodzinami, byłiby wychowani kosztem Towarzystw Misyjnych francuskich pod warunkiem, że po swem wyświęceniu byłiby obowiązani 3 lata pracować we Francji, potem zaś mogliby zostać we Francji lub jechać do Polski do diecezji przez siebie wybranej. Korzyści przy pracy takiego księdza wśród robotników byłyby te, że znałby dobrze stosunki emigracji i stosunki w diecezjach francuskich, a uważany za księdza diecezjalnego, miałby dużo większe ułatwienia, aniżeli ksiądz przysłany z Polski. Co do księży biskupów francuskich, to nie mogliby rościć pretensji do tych księży, gdyż nie ponosiliby przy ich wychowaniu i kształceniu żadnego ciężaru. Na tę propozycję O. Guénin także nie otrzymał odpowiedzi od ks. Szymbora. Aczkolwiek dzisiaj absolutnie nie może zająć się tą sprawą, to jednak każdej chwili na zapytanie Waszej Eminencji służy ściślejszym, aniżeli ja to przedstawiłem, projektem zorganizowania pracy duszpasterskiej wśród naszych wychodźców.

W Amiens ks. proboszcz (misjonarz – lazarysta) poruszył sprawę płacenia za utrzymanie księży Polaków, przysłanych przez ks. Szymbora, twierdząc, że parafia nie może ponosić tego ciężaru, jak również kosztów, związanych z urządzeniem nabożeństw. Zdaje się że w poruszeniu tej sprawy przemawia pewnego rodzaju chciwość, gdyż robotnicy, zwykle b. liczni chętnie składają ofiary na taką, z czego może być opłacany kościół i plebania. Sprawę tę uregulował przy mnie brat Józef. T. J.

Do Amiens telegrafował ks. Szymbor, abym natychmiast jechał do kopalni Tw. Ostricourt, co też bez zwłoki uczyniłem, przyjeżdżając tam wieczorem. W samym Ostricourt ks. proboszcz Francuz nie chciał mnie nawet puścić za furtkę i zmusił przeto do dźwigania walizki parę kilometrów nie dając nikogo, kto by wskazał drogę. Widoczna była niechęć względem księdza Polaka²². Spotkawszy chłopca polskiego dostałem się do ks. Masny-Mkniewski²³, który czekał na mój przyjazd,

²² Cf. Rev. J. Szymański, „*Nie chcemy tego ukrywać*” – *oczami świadków. Sytuacja duszpasterstwa polonijnego w Północnej Francji w 1928 roku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 98 (2012) pp. 367–377.

²³ Andrzej Masny-Mkniewski – priest of the Congregation of Missionary Fathers of St Vincent a Paulo CM (Lazarite). Born on 22 July 1877 in Łąka, son of Andrzej and Zuzanna. He received his secondary education from 1891 at a small seminary in Kraków. In 1895, he entered the Congregation of Missionary Fathers and began his novitiate. He was ordained priest on 6 July 1902. He worked as a vicar in the parish of Jezierzany in the Lviv Archdiocese. From 1904 he was a catechist in Tarnów. In 1905, he was transferred to Krakow’s Kleparz district, where he served as chaplain of the Helcels’ Institute. Beginning in 1907, he worked again in the Lviv Archdiocese, first in Sarnki Dolne, then in Vitkov Novi (1908–1911). From 1911, he lived in Krakow, in Kleparz district. In 1914, he became a vicar in Jezierzany, but remained there only a year, and then served as a chaplain in the homes of the Sisters of Mercy. At the end of World War I, he was drafted into the Prussian army. In 1918–1920 he was a chaplain of the Polish Army. After completing this service, he was vicar in Olcza near Zakopane for 2 years. From 1922 to 1927 he worked in the Polish pastoral ministry in Oignies (dep. Pas-de-Calais), commuting to several Polish colonies: Carvin, Garguebel,

gdyż chociaż rozpoczęto misję, przygotowane wielką reklamą, nie zaproszono dostatecznej liczby misjonarzy.

Odezwa brzmiała jak następuje:

Misja dla Polaków zagłębia Ostricourt.

Niech będzie Pochwalony Jezus Chrystus.

W życiu trzeba czasem silniejszej zachęty, aby nas podnieciła do czynów szlachetnych: tym bardziej trzeba nam jej przy jednostajności obowiązków i zajęć, które dzień po dniu przyzwyczajają nas do myślenia o poziomie niższym, kiedy przeciwnie duch nasz winien wznosić się wzwyż do rzeczy nadprzyrodzonych i nadawać człowiekowi i ludzkości całej pęd ku celowi ostatecznemu, mieszczącemu w sobie także szczęście nieskończone.

Pomóc w tym mają nam Misje św., których ze wszystkich stron domagaliście się od pewnego czasu. Urządźmy je. Tak zaś je sobie rozłożymy, aby wszyscy, nie przerywając pracy codziennej i nie tracąc zarobku na powszedni chleb, mogli z Misji skorzystać dla duszy, dla swego spokoju wewnętrznego, dla utwierdzenia się w zasadach wiary i obyczajów według nauki Bożej oraz dla własnego uszlachetnienia.

Misje te ugrupuje się w trzech seriach według osiedli najbliższych szybów:

IV – V – VI

t.j. w kościele św. Barbary, w kaplicy św. Henryka i w kościele św. Józefa, mianowicie

od 20 do 27 lipca dla IV i V (III) osobno
(Kościół św. Barbary i kaplica św. Henryka)

Niedziela 20/7 nieszpory i kazanie wstępne dla wszystkich.

Poniedziałek 21/7 godzina 8½ Msza św. i nauka

1½ przygotowanie i błogosławieństwo dla dziatwy

17 wiecz. nauka i błogosławieństwo dla wszystkich wiernych

Wtorek 4 rano: kazanie i Msza św. dla mężczyzn i dziatwy

Środa 8 rano: kazanie dla niewiast

Czwartek 8½ Msza św.

Piątek 9 kazanie dla mężczyzn

Sobota 1½ przygotowanie i błogosławieństwo dla dziatwy

4 kazanie i droga krzyżowa dla mężczyzn

7 kazanie i błogosławieństwo dla kobiet i dziewcząt

Czwartek 24/7 spowiedź dla dzieci

Piątek i sobota 25 i 26/7 spowiedź dla wszystkich

Niedziela 27/7 Suma i komunia generalna.

Od 27/7 do 3/8 dla I, II, VI i VII.

Leforest, Libercourt, Montcheau, Oignies, Ostricourt, Thumeries, and Wahagnies. Upon his return to Poland, he assisted in pastoral work at the rectoral church in Kleparz, Krakow. From 1931, he worked at the Holy Family parish in Tarnów as a vicar and catechist. For the last years of his life, he was a resident priest in this parish. He died on 5 March 1949 in Tarnów, Poland, and was buried in the old city cemetery in the tomb of the missionary priests. S. Janacek, A. Masny, *Masny-Mkniewski Andrzej*, in: *Słownik polskich teologów katolickich*, vol. 6, ed. L. Grzebień, Warsaw 1983, pp. 428–430; *Materiały do dziejów Polskiej Misji Katolickiej we Francji*, issue IV/II: *Księża polscy w duszpasterstwie Północnej Francji 1922–1929*, ed. B. Panek OC, Paris 1992, pp. 107–110; R. Dzwonkowski, *Przemiany polskiej parafii w północnej Francji (1922–1972)*. *Studium historyczno-socjologiczne parafii Oignies*, „Studia Polonijne”, 1 (1976) pp. 34–35, 43, 47.

(w kościele św. Józefa)

Ten sam program, jak wyżej, tylko że w niedzielę 3/8
godzina 7 Msza i Komunia generalna

9 Msza św. i Komunia dla dzieci wszystkich szybów
11 Msza cicha.

Po niesporach procesje i postawienie krzyża misyjnego.

Oignies 30/VI 1924

ks. M. J. Masny-Mkniewski.

Wyznaczono mię do św. Barbary, dokąd nazajutrz udałem się pieszo od św. Józefa z ks. Masnym i gdzie prowadziłem misje sam jeden (prócz nauki Mszy ś-tej o 4-ej rano) przez 3 dni, miewając po 5 nauk dziennie i przygotowując dzieci do I spowiedzi. Zorganizowana w ten sposób praca przez ks. Szymbora jest poniżej wszelkiej krytyki, więc nic dziwnego, że i rezultaty muszą być nikłe, boć tak wielkiej sprawy w duszpasterstwie jak misje, nie można sobie lekceważyć, i urządzać je bez rozumnego planu, bez należytego obmyślenia, a przede wszystkim bez sprowadzenia misjonarzy świeckich czy zakonnych.

Podczas mego pobytu w Ostricourt zetknąłem się ze sprawą, której nie można tolerować, a mianowicie: księży polscy (ci, z którymi się zetknąłem) ignorując prawo kanoniczne, nie uznając należycie praw księży proboszczów, czego sam byłem świadkiem, gdy ks. proboszcz dowiaduje się ostatni o tym, co się dzieje w jego kościele.

Ks. Masny ze swego mieszkania zaprowadził mnie do kościoła i polecił ubrać się, by wyjść ze Mszą ś-tą. Pewien, że jest to kościół pod jurysdykcją ks. Masnego, zacząłem się ubierać, gdy przyszedł miejscowy ks. proboszcz i ogromnie się zdziwił (i słusznie), że obcy ksiądz będzie u niego odprawiał nabożeństwo. Oczywiście sprawę natychmiast wyjaśniłem.

Stosunki w tej dużej kolonji są tak dziwne między ks. Polakiem a ks. Francuzem, że miałem przygotowane mieszkanie u robotnika, a nie na plebanji. Po zetknięciu się z ks. proboszczem bardzo zacnym i spokojnym człowiekiem i gorliwym kapłanem, zaproszony w imię miłości kapłańskiej, zamieszkałem u niego.

Ks. proboszcz Jules Humez po zbliżeniu się do mnie skarżył się przede wszystkim, że małżeństwa Polaków, błogosławione przez ks. Masny są nieważne, gdyż ani on proboszcz, ani ks. Biskup, ani ksiądz wikariusz jeneralny ks. Masny nie upoważniali. Użalał się również na to, że wszystkie inne czynności kapłańskie sprawowane na terytorium jego parafii, księży polscy załatwiają bez najmniejszego ze strony ks. proboszcza udziału, a przecież prawo kanoniczne nie uznaje jednostek narodowościowych, lecz terytorialne, jakimi są parafie. Te słuszne zresztą, żale na nieuporządkowanie przez władzę kompetentną spraw związanych z prawami proboszczowskimi, tłumaczy niechęć, jaką księży Francuzi żywią względem księży Polaków. Oczywiście, w tej niechęci gra pewną rolę moment finansowy, gdy proboszcz pomimo wielkiej liczby wiernych w parafii, nie czerpie stąd żadnego dochodu, gdy wszystko idzie w stronę księdza Polaka. Wydaje mi się przeto, jako rzecz niezbędną uregulowanie opłat i ich podziału. Robotnicy chętnie dają pieniądze księdzu polskiemu, który też zabiera wszystko, nic nie dając ks. proboszczowi Francuzowi. Ten zaś, wychodząc z założenia, że on jest proboszczem i jemu

należą się jura stolae i pewien jest, że mu się dzieje krzywda, a stąd pretensje do księży Polaków. Tymczasem można by było porozumieć się zupełnie dobrze przy interwencji władzy duchownej tak polskiej, jak i francuskiej.

W kopalni Ostricourt poznałem się z pp. dyrektorami: Père i Buchet, którzy wprost wyjątkowo, jak na francuskich kapitalistów, okazują pomoc duchowną naszym robotnikom, pomagając w organizowaniu duszpasterstwa i oświaty. P. Buchet, który mię zawiózł do Lens i Arras, przez całą drogę otwarcie podniósł zalety polskiego robotnika, który jako katolik praktykujący i uświadomiony narodowo, nie wpada pod wpływ komunistów, a więc zostaje robotnikiem uczciwym i pracowitym. To też tendencja w Towarzystwie Ostricourt jest ta, by, nie oglądając się na oficjalne pertraktacje rządów francuskiego i polskiego, ułatwić misji polskiej pracę nad robotnikami. W tym celu wybudowali dla Polaków specjalny kościół²⁴ i dają pewne sumy na utrzymanie księży, nauczycieli i ochroniarek. Narzekał i on, zresztą bardzo delikatnie na nieuporządkowany stosunek księży polskich i francuskich oraz na brak sprężystości w akcji katolickiej ze strony misji polskiej (aczkolwiek zastrzegał się, że osobiście ks. Szymbor jest bardzo miły człowiek), co fatalnie odbija się na religijności wśród robotników. Rzeczywiście, kilka lat powinno było wystarczyć do uporządkowania tej sprawy na terytorium tak przychylnym, jakim jest Towarzystwo Ostricourt.

Po powrocie do Paryża udałem się do J.E. ks. Biskupa Chaptal²⁵ i z nim mówiłem o całej akcji. Ksiądz biskup zwrócił uwagę, że całą pracę Misji polskiej utrudniają: brak pieniędzy i zbyt małe zainteresowanie się społeczeństwa polskiego losami duszpasterstwa katolickiego wśród naszych wychodźców we Francji oraz, pomimo kilku komplementów dla ks. Szymbora, przyznał, że Misja polska nie stoi na wysokości zadania tak pod względem ogólnej działalności, jak i pod względem doboru księży, którzy nie zawsze mają na celu duszpasterstwo.

Ks. biskup Chaptal upoważnił mię do przedstawienia Waszej Eminencji projektu, którego zrealizowanie mogłoby zaradzić brakowi księży polskich we Francji. Ks. biskup chce umieścić kilku kleryków polskich, przysłanych przez Episkopat Polski w Seminarium Ste Sulpice lub rue des Carmes. Utrzymanie całkowite przyjmuje na swój rachunek pod warunkiem, że księża Biskupi polscy, którzy chcieliby w ten sposób kształcić swych kleryków w Paryżu, musieliby się zgodzić, by po wyświęceniu młodzi księża w ciągu kilku lat pracowali wśród wychodźców polskich we Francji. Sprawę szczegółów odłożył do bezpośredniego przynajmniej listownego porozumienia się z Waszą Eminencją, o ile sam projekt zostałby przez Episkopat Polski przychylnie przyjęty.

²⁴ Dzwonkowski, *Przemiany polskiej parafii w północnej Francji (1922–1972)*, p. 34.

²⁵ Anatol Rafał Emanuel Chaptal – born on 25 December 1861 in Paris. He was ordained a priest on 17 December 1897, became a suffragan of Cardinal Dubois on 20 February 1922, coordinator of religious foreign missions in the Paris Curia and guardian of immigrants on 3 May 1922. He died on 27 May 1943. M. Brudzisz CSsR, *Pierwsze zebranie księży Polskiej Misji Katolickiej we Francji*, „Studia Polonijne”, 33 (2012) p. 147; B. Panek OC, *Księża polscy pracujący na placówkach duszpasterskich we Francji od 1922 r.*, „Seculum Christianum”, 1 (1994) issue 1, p. 221; *Bishop Emanuel-Anatole-Raphaël Chaptal de Chanteloup*, <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bchaptal.html> (accessed on: 30.11.2020).

W Paryżu rozmawiałem też z p. konsulem Rembiszewskim²⁶, który jeszcze jako konsul w Lille wiele dobrego czynił dla duszpasterstwa wśród naszych robotników. P. konsul był ze mną bardzo szczerzy ze względu na osobistą znajomość. Ogromnie się cieszył, że może nareszcie ten rodzaj opieki będzie lepiej zorganizowany i że może da się usunąć tarcie²⁷, jakie istnieje między ks. Szymborem, a ks. Helenowskim²⁸. Polecił mi również, abym w swoim sprawozdaniu podkreślił bardzo gorąco, że ten rozłam, gdzie wina jest z obydwu stron, jak najprędzej można było usunąć. Natomiast ubolewał, że wskutek przeciążenia pracą konsulatu, ten nie jest w możności zaspokoić wszystkie potrzeby naszych wychodźców, co się odbija ujemnie na ich moralności. Prosił mnie aby przedstawić Waszej Eminencji, że wprost dla dobra całej sprawy należałoby odznaczyć życzliwość niektórych Francuzów, którzy w najlepszym duchu polskim i katolickim pracy naszej współdziałają. Sam proponował już oficjalnie, ale jak dotąd bezskutecznie, więc prosi o poparcie przez Waszą Eminencję, aby Rząd polski dał jakie ordery, na które Francuzi są tak bardzo czuli:

1. P. Prefektowi departamentu Nord p. Morand
2. Podprefektowi departamentu Nord p. Chavin
3. Dyrektorowi gł. Ostricourt p. Buchet
4. Dyrektorowi Ostricourt p. Pere
5. Dyrektorowi Bruay les Mines p. senatorowi Elby.

Z Paryża udałem się do Rennes, aby wziąć udział w La semaine sociale catholique, a jednocześnie, aby móc zetknąć się z robotnikiem polskim, pracującym na roli. Po moim przyjeździe do Rennes zatelegrafował ks. Szymbor z Ostricourt chcąc ułatwić pracę za pośrednictwem kurii archidiecezjalnej. W przemęczeniu swoim zapomniał do mnie telegrafować do Paryża, wskutek czego nie przyjechałem na oznaczony przez ks. Szymbora termin i robotnicy zebrali się w liczbie 40 zupełnie na próżno. Dowiedziawszy się o tym po przyjeździe do Rennes, umieściłem w dwóch najpoczytniejszych miejscowych pismach (nakład koło 400.000) ogłoszenie następujące: „Aux employés d’uvries et d’ouvrières polonais: M. l’abbé

²⁶ Leon Rembiszewski – born on 20 February 1888. He held his office in Lille from 1 January 1923 to 15 October 1923, and then in Paris until 1 December 1926 as deputy head of the consulate. Cf. *Rocznik Służby Zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej*, pp. 69, 231,

²⁷ Szymański, *Opieka duszpasterska nad Polakami we Francji do 1926 roku*, pp. 387–401.

²⁸ Wincenty Helenowski (Gach) – priest of the Płock Diocese. He was born on 8 March 1893 in Helenów near Przasnysz. On 30 May 1918, he was ordained a priest by Bishop Antoni Julian Nowowiejski. He ministered to the Polish exile in France, first in Paris and then in Retonde (Osie department). From 1921 he worked in the north of France, in Barlin (Diocese of Arras), and from 1922 in Bruay-en-Artois, Hersin-Coupigny, Paris, Rethondes. Beginning in 1926, he took up pastoral ministry at Holy Trinity Parish in Montreal, Canada. After returning to Poland in 1931, he was editor of the *Hasło Katolickie* diocesan biweekly. In 1932, he became parish priest in Wyszyny near Mława, in 1934 in Czermno near Gabin, and on 18 November 1940 he became administrator of the Gabin parish. From 10 February 1945, he served as parish priest and dean in Gostynin, and from 1 August 1948, as parish priest in Sochocin, where he remained a resident from July 1974. He died on 23 September 1980, in a hospital in Płock. *Materiały do dziejów Polskiej Misji Katolickiej we Francji*, z. IV/II, pp. 80–82; Szymański, *Duszpasterze Polonii i Polaków za granicą. Słownik biograficzny*, vol. II, pp. 72–73.

D-r Henryk Hilchen de Varsovie de passage à Rennes à l' occasion de la Semaine sociale serait très heureux de se mettre à la disposition de ses compatriotes polonais de Rennes et des environs.

Il les recevra durant toute la journée du jeudi 31 juillet de 6 heures du matin à 7 heures du soir à la chapelle des Missionnaires de la rue Martenot.

Une Messa sera célébrée à 7 h. 30. Rosaire et salut à 16 heures. Confession durant toute la journée²⁹.

Skutek tego ogłoszenia był taki, że słuchałem spowiedzi do 11½ w południe, poczem dopiero udzieliłem Komunii św., co tak wzruszyło J.E. ks. Kardynała Charot, gdy się o tym dowiedział, że wszystkich robotników i robotnice zaprosił do siebie na wspólny obiad z uczestnikami zjazdu, gdzie nam zrobili owację: l' abbé Thellier: „s' adressant aux prêtres polonais il salue les ouvriers de ce pays, présents au diner et qui ce matin ont eu la joie de recevoir d' un des leurs le pain de l' Eucharistie”³⁰.

Wieczorem na bankiecie wydanym na cześć gości cudzoziemców, przewodniczący „Tygodnia społecznego” prof. Duthoit z Lille wznosząc toast na cześć kilkunastu obecnych tam narodowości, do nas – Polaków powiedział w końcu swej mowy: „Honneur à la France, honneur à la Croatie et vive la Pologne, à laquelle nous envoyons un chaleureux merci pour les émigrantes qu' elle nous donne”³¹. Na to odpowiedziałem krótką mową, wydrukowaną później w całości w „Le Nouvelliste” 1/VIII pod znamienym nagłówkiem:

Pour les polonais immigrants. Voici le texte intégral du toast, que M. l' abbé de Hilchen, représentant la Pologne, prononça au banquet de mardi soir:

„Profondément ému, je ne peux que répéter ces mots d' un paysan polonais par lesquels il s' adressa aux évêques français lorsqu' ils sont venus chez nous. Il a dit à S.E. le Cardinal Dubois: Je vois, Eminence, que la Pologne et la France possèdent une âme commune”.

Oui, Messieurs, nous, Polonais, et vous, Français, nous avons une âme commune, parceque nous aimons tout ce qui est beau, tout ce qui est digne a, en un mot, parceque nous sommes catholiques et parceque nous sommes patriotes. Grâce à la Miséricorde divine, grâce à notre foi et à notre espérance, à notre tenasse resistance contre les oppresseurs séculaires, grâce à votre victoire, Français, nous avons reconquis notre liberté nationale et politique.

„Nous l' avons basée sur principes de la justice sociale chrétienne, plutôt catholique, et notre Patrie, malgré tous les efforts des sectaires, a démontré encore une fois au monde entier qu' elle est toujours fidèle „Polonia semper fidelis”.

²⁹ 'To Polish workers: Rev. Henryk Hilchen Ph.D. from Warsaw passing through Rennes staying on the occasion of the Social Week will be very happy to be at disposal of his compatriots residing in Rennes and the surrounding area. He expects everyone on Thursday, 31 July, from 6 o'clock in the morning until 7 o'clock in the evening at the missionary chapel on Martenot Street. Mass will be celebrated at 7³⁰. Rosary and adoration at 4 pm. Confession throughout the day'.

³⁰ 'Rev. Thellier, addressing the Polish priests, greeted the workers of this country present at the luncheon and those who had the joy of receiving the Bread of the Eucharist'.

³¹ 'Glory to the French, glory to the Croats, long live Poland, to which we send our warm thanks, and for those emigrants it gives us'.

Mais nous n'oublions jamais que „per Francos gesta Dei” et nous croyons le plus profondement, que malgré, toutes les tentations, la France catholique unie, créera une force victorieuse de même qu'elle a vaincu ses ennemis extérieurs! „On voit des signes de votre victoire dans les efforts des hommes de bonne volonté, de science profonde et expérimentelle, sur le problème de la population, qui est essentiel pour l'existence de la Patrie.

„Epuisés par la guerre terrible, qui a impregnée votre terre fertile d'un sang toujours si noble, épuisés par l'action de ceux, qui veulent abaisser votre natalité, vous avez besoin des travailleurs.

La Pologne reconnaissante vous les prête en envoyant à la France presque 400.000 émigrés.

„Quand votre terre sera repeuplée par vous-mêmes, nous reprendrons nos ouvriers, assurés, que vous n'en avez plus besoin.

„Mais, Messieurs, aidez nous à les maintenir chez vous dans la piété, dans la foi, dans la moralité chrétienne, par nos missionnaires, par nos écoles, par nos journaux. Ne craignez pas notre nationalisme, duquel nous accuse l'internationalisme.

„Nous sommes patriotes – comme vous!

„Nous sommes catholiques – comme vous!

„Nous aimons notre Pologne catholique, comme vous aimez votre France catholique. Mais nous aimons aussi votre Patrie, en l'honneur de laquelle je me permets au nom de la revue „Guide social, qui représente la pensée catholique sociale en Pologne, de crier de tout mon cœur: Vive la France, Vive la France catholique!”³².

³² To Polish expatriates. Here is the text in its entirety spoken during the toast that Rev. Hilchen, representing Poland, gave at the banquet on Tuesday evening: 'Deeply moved, I, for one, can only echo the words of one Polish farmer who addressed the French bishops when they came to visit us. He said to H.E. Cardinal Dubois: Your Eminence, I see that Poland and France share a common soul. Yes, Gentlemen, we Poles, and you French have a common soul, because we love all that is good, all that is worthy, in a word, because we are Catholics, because we are patriots. Thanks to God's mercy, thanks to our faith and our hope, and our steadfast resistance against secular persecutors, thanks to your victory, Dear Frenchmen, we have regained our national and political freedom. We based our actions on the principles of Christian, or more precisely Catholic social justice, and, despite all the efforts of the sectarians, our homeland was able to display to the whole world the belief that "Polonia semper fidelis." We will never forget that through the success of the French, the works of God have been revealed, and we firmly believe that despite all odds, Catholic France, united, will create a victorious force, just as it has overcome external enemies! Seeing the signs of your victory in the efforts of people of good faith, your deep knowledge and experience on the problem of the people, which is crucial to the existence of the Fatherland. Exhausted by the terrible war that so saturated your land with the dear fertile blood, exhausted by the actions of those who wanted to humiliate our nationality, you need workers. Poland gratefully delivers, sending nearly 400,000 emigrants to France. When your land is populated by yourselves, we will pick up our workers, making sure you do not need them again. But, gentlemen, help us to sustain all this in piety, in faith, in Christian morality, through our missionaries, through our schools, through our press. Do not be afraid of our nationalism, which internationalism accuses us of. We are patriots – like you! We are Catholics – like you! We love our Catholic Poland as you love your Catholic France. But we also love your Motherland, in recognition of which I take the liberty, on behalf of the *Prze-*

Na zjeździe tym zetknąłem się z pewnym księdzem polskim studiującym [Kaczmarek]³³ na uniwersytecie w Lille i w rozmowach z nim o duszpasterstwie polskim wysłuchałem bardzo dużo ciężkich zarzutów pod adresem ks. Szymbora. Mówił mi, iż o ile stosunki nie zostaną uporządkowane i ks. Szymbor nie ustąpi lub zasadniczo nie zmieni swego postępowania, księża polscy mają zamiar gremialnie opuścić Francję, gdyż, jak mówią, święcili się nie na misje, ale dla diecezji. Wyjechali zupełnie dobrowolnie, o ile zaś księża biskupi narażają ich na przykrości wśród obcych, na zdaniem ich, i to najważniejsze, rozbicie opieki duchowej nad wychodźcami, a nawet jej zmarnowanie przez nieumiejętne prowadzenie sprawy ze strony ks. Szymbora, oni, księża polscy, nie mogą z tem współdziałać wobec swego sumienia, kościoła i Ojczyzny.

Od księży Polaków b. poważnych słyszałem też zdanie bardzo niepochlebne o ks. Helenowskim, że nawet *quoad fidem*³⁴ jest niepewny. Ks. Helenowski obecnie jest człowiekiem bardzo bogatym, posiada banki, księgarnie, sklepy i to wszystko zarobił na wychodźstwie, gdyż jadąc do Francji nie posiadał żadnych kapitałów. Swoją uprzejmością i sprytem umiał wkraść się w łaski początkowo ks. Biskupa Chaptala, obecnie zaś swego biskupa ks. Nowowiejskiego. Polecono mi ostrzec Waszą Eminencję, że nawet listy poufne, pisane przez Waszą Eminencję do J.E. ks. Biskupa Płockiego, ks. Helenowski posiada u siebie przynajmniej w odpisach.

wodnik Społeczny magazine, which represents Catholic social thought in Poland, to cry out wholeheartedly: Long live France, Long live Catholic France!’

³³ Czesław Kaczmarek [surname added by hand] – priest of the Płock diocese, bishop of the Diocese of Kielce from 24 May 1938. He was born on 16 April 1895 in Lisewo Małe near Sierpe. Ordained priest on 20 August 1922. Beginning in November, he began studying sociology at the University of Lille, where he earned a doctorate from the Institute of Social and Political Sciences in 1927. During his studies, he served as a pastoral minister among Polish emigrants. He had been parish priest in Bruay en Artois since 15 August 1926. Upon his return to Poland in 1928, he assumed the office of secretary of the Union of Polish Male Youth and later became director of the Płock Diocesan Institute of Catholic Action. On 24 May 1938, he became bishop of the Diocese of Kielce. Arrested on 20 January 1951 on charges of espionage for the United States and the Vatican, fascization of social life, illegal currency trading and collaboration, he pleaded guilty to the charges during his show trial (14–22 September 1953). He was sentenced to 12 years in prison for running an anti-state and anti-popular centre and ‘for collaborating with the Germans, attempting to overthrow the system of the People’s Republic of Poland and propaganda for the benefit of Washington-Vatican principals.’ On 9 June 1959, the government of the Polish People’s Republic demanded that the Polish Episcopate remove him from his position. He died on 26 August 1963 in Lublin. He was posthumously acquitted and rehabilitated in 1990. Archives of the Archdiocese of Gniezno, Archives of the Primate of Poland, Files of the Protector of Polish Emigration, France, Section III/15a; C. Kaczmarek, *L’Emigration polonaise en France après la guerre*, Paris 1928; *Misja Polska Katolicka we Francji*, „Polak we Francji” issued on 27 January 1924; *Księża na studiach we Francji*, „Polak we Francji” issued on 2 August 1925; R. Gryz, *Kaczmarek Czesław*, in: *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, ed. J. Myszor, vol. 1, Warsaw 2002, pp. 101–104; Rev. J. Szymański, *Duszpasterze Polonii i Polaków za granicą. Słownik biograficzny*, vol. III, Rzeszów 2020, pp. 117–119.

³⁴ *Quoad fidem* (Lat.) – in matters relating to faith.

Z tego, co przez te kilka tygodni mego pobytu we Francji widziałem, pozwolę sobie przedstawić Waszej Eminencji następujące wnioski.

1. Robotnicy polscy, werbowani do Francji, mieli w oczach rządu francuskiego zastąpić emigrującego do miast i brakującego na prowincji robotnika francuskiego. Wobec zmniejszenia się przyrostu naturalnego ludności francuskiej i nacisku osiedleńczego sąsiadów Francji (Hiszpanów, Włochów, Szwajcarów, Belgów nawet Niemców) emigrant polski nie wzbudzał obawy grożącego Francji uszczerbku posiadania terytorialnego.

2. Robotnicy polscy mieli wedle pragnień czynników miarodajnych rządowych i społecznych czy narodowych, wsiąknąć w lud, by krwią swoją rozrodzić wzmocnić i podnieść przyrost ludności.

3. Robotnicy polscy są wyzyskiwani przez kapitalizm francuski, gdyż przedsiębiorcy pomimo postanowień konwencji polsko-francuskiej nie traktują naszych ludzi na równi z robotnikiem francuskim, aczkolwiek poufnie uznają nawet wyższość naszego robotnika. Robotnicy francuscy, nie rozumiejąc potrzeb własnego kraju, pod wpływem agitacji komunistycznej, na ogół są wrogo usposobieni względem robotników polskich.

4. Robotnicy polscy pod względem organizacji zawodowej nie przedstawiają żadnej siły, a nie łączeni przez duchowieństwo w związki zawodowe chrześcijańskie, które jako autonomiczne koła mogłyby łączyć się ze związkami zawodowymi katolickimi francuskimi, wstępują do związków francuskich socjalistycznych i komunistycznych, zatracając w nich wiarę i poczucie odrębności narodowej.

5. Wpływ otoczenia na wiarę i moralność naszych wychodźców jest w najwyższym stopniu rozkładowy. Robotnicy, pozostawieni parę miesięcy bez opieki duchowej, zrywają z Kościołem, naśladując bezbożny lud francuski. Pod względem zaś moralnym wpadają w najohydniejszą rozpustę, chorując wenerycznie lub żyjąc nie tylko *contra legem*³⁵, ale i *contra naturam*³⁶.

6. Praca naszych placówek konsularnych wobec wielkich potrzeb wychodźstwa jest stanowczo niewystarczająca, co się odbija bardzo ujemnie na życiu moralnym naszych wychodźców, nie mogących zdobyć potrzebnych papierów do zawarcia związków małżeńskich.

7. W celu energiczniejszej obrony wychodźców jest rzeczą konieczną otwieranie pod kontrolą konsulatów jak najliczniejszych biur porady prawnej.

8. Organizacja duszpasterstwa jest obecnie niżej wszelkiej krytyki. Prócz efektów, które rzeczywistych potrzeb nie zaspokoją, o żadnej systematycznej pracy w tym kierunku nie ma mowy. Na korespondencję, nawet najpilniejszą, gdy chodzi np. o danie ślubu, pomimo dwóch listów księdza Proboszcza i listu księdza Biskupa – Biuro polskie nie odpowiada.

9. Ks. Szymbor, pomimo, że osobiście jest bardzo miły i ma dużo dobrych chęci, nie jest na wysokości swego zadania i z całą stanowczością pozwałam sobie twierdzić, że pomimo swego poświęcenia, jest jako kierownik dla całej sprawy raczej szkodliwy i może doprowadzić wprost do katastrofy tak pod względem

³⁵ *Contra legem* (Lat.) – against the law, contrary to the law.

³⁶ *Contra naturam* (Lat.) – against nature.

duszpasterskim, jak i pod względem opinii, gdyż sam twierdził, że posiada bardzo wiele długów i nie wie w jaki sposób będzie je regulował.

10. Na czele duszpasterstwa polskiego we Francji powinien stanąć kapłan świecki, dobrze wychowany, bardzo gorliwy, oczywiście pobożny i posiadający autorytet i jeśli by było możliwe – finansowo niezależny. Z rozmów prowadzonych z księżmi, obecnie najwięcej odpowiednim byłby ks. Taczak³⁷, mieszkający w Alzacji.

11. Budżet całej akcji powinien być rok rocznie opracowany i przedstawiony Najprz. Episkopatowi polskiemu, gdyż obecnie słyzy się zarzuty, że Misja polska, będąca na utrzymaniu Francuzów, nie broni dostatecznie interesów polskich.

12. Stosunki między duchowieństwem polskim a duchowieństwem francuskim winny być jak najrychlej uregulowane tak pod względem prawnym, jak i finansowym, aby nie było tych tarć wzajemnych, a nawet przekroczeń kanonicznych.

13. Sprawa wynagrodzenia księży, jeżdżących z misjami również powinna być uporządkowana, aby z jednej strony robotników nie odzwyczajając od ponoszenia pewnej ofiary na cele religijne, z drugiej zaś strony zapobiec możliwym nadużyciom ze strony ludzi niesumiennych.

14. Propozycja p. konsula Rembiszewskiego o zmanifestowaniu wdzięczności tym, którzy okazują pomoc wysiłkom polskim, przez udzielanie im dekoracji, zdaje się, zasługuje na całkowite poparcie.

Na zakończenie tego sprawozdania, jeszcze raz dziękuję Waszej Eminencji za umożliwienie zapoznania się ze sprawą tak ważną, jak nasze wychodźstwo i wyrażam gotowość służenia zawsze swoją osobą, o ile zajdzie potrzeba mej pracy.

Warszawa, Jezuicka 6.

³⁷ Teodor Taczak – priest of the Gniezno Archdiocese. He was born on 16 October 1878 in Mieszków near Jarocin. Ordained priest on 10 March 1901. After ordination, he continued his studies at the University of Münster, where he received his doctorate in 1903. During his studies, he was involved in pastoral ministry among Poles in Saxony, an industrial centre in Westphalia (Bochum, Paderborn). As of 11 November 1921, he undertook pastoral ministry among compatriots in France (Alsace-Lorraine). He arrived in Poland in 1925. On 18 November 1925, he became parish priest of Our Lady of the Assumption in Śrem. From December 1930, he served as parish priest at St. Martin's parish in Poznań. Arrested as a hostage on 11 September 1939, imprisoned in the Old City Hall, he was released on 30 October 1939 and forced to leave for the General Government. He died suddenly on 22 June 1941 on a street in Warsaw, and was buried in the Powązki cemetery. Archives of the Archdiocese of Gniezno, Archives of the Primate of Poland, Files of the Protector of Polish Emigration, France, Section III/14; 15a; *Materiały do dziejów Polskiej Misji Katolickiej we Francji*, issue III. *Księża polscy w duszpasterstwie Dekanatu Wschodniego 1922–1929*, Fr. B. Panek OC, Paris 1992, pp. 105–108; Jaszewska, *Drugie zebranie księży Polskiej Misji Katolickiej*, p. 327; Szymański, *Duszpasterze Polonii i Polaków za granicą*, vol. II, pp. 177–178.

REFERENCES

Sources

Archives of the Archdiocese of Gniezno

Archives of the Primate of Poland, Files of the Protector of Polish Emigration

France, Section III/14; 15a.

Kościół katolicki na ziemiach polskich. Wspomnienia i refleksje ks. dr. Henryka Hilchena z lat 1910–1945, vol. 1 (1910–1918), vol. 2 (1919–1945), eds. Z. Szultka, H. Walczak, Szczecin 2014.

Studies

Banaszak Marian, *Lisiecki Arkadiusz Marian*, in: *Słownik polskich teologów katolickich*, ed. L. Grzebień, vol. 6, Warsaw 1983, pp. 335–338.

Białous Tadeusz, Rev., *Biskup Stanisław Kostka Łukomski (1874–1948). Pasterz niezłomny*, Rajgród 2010.

Brudzisz Marian CSsR, *Pierwsze zebranie księży Polskiej Misji Katolickiej we Francji*, „Studia Polonijne”, 33 (2012) pp. 141–154.

Czy wiesz kto to jest?, ed. S. Łoza, Warsaw 1938.

Dzwonkowski Roman, *Polska opieka religijna we Francji 1909–1939*, Poznań-Warsaw 1988.

Dzwonkowski Roman, *Przemiany polskiej parafii w północnej Francji (1922–1972). Studium historyczno-socjologiczne parafii Oignies*, „Studia Polonijne”, 1 (1976) pp. 27–83.

Gryz Ryszard, *Kaczmarek Czesław*, in: *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, ed. J. Myszor, vol. 1, Warsaw 2002, pp. 101–104.

Grzebień Ludwik, *Szurek Stanisław*, in: *Słownik polskich teologów katolickich*, ed. L. Grzebień, vol. 7, Warsaw 1983, pp. 250–252.

Janaczek Stanisław, Masny Andrzej, in: *Słownik polskich teologów katolickich*, vol. 6, ed. L. Grzebień, Warsaw 1983, pp. 428–430.

Jaszewska Ewa, *Drugie zebranie księży Polskiej Misji Katolickiej we Francji*, „Studia Polonijne”, 39 (2018) pp. 325–338.

Kaczmarek Czesław, *L'Emigration polonaise en France après la guerre*, Paris 1928.

Kamieński Krzysztof, *Szurek Stanisław*, in: *Encyklopedia katolicka*, vol. 19, ed. E. Gigilewicz, Lublin 2013, col. 166–167.

Księża na studiach we Francji, „Polak we Francji” issued on 27 January 1924.

Kufel Robert R., *Hilchen Henryk*, in: *Słownik biograficzny księży pracujących w Kościele gorzowskim 1945–1956*, vol. II (H–Ł), Zielona Góra 2017, pp. 25–27.

Łapinowa Irena, *Hilchen Henryk (1881–1956)*, in: *Polski słownik biograficzny*, vol. 9, ed. K. Lepszy, Wrocław-Warsaw-Kraków 1961, pp. 514–515.

Małej Witold, *Liber mortuorum – Hilchen Henryk (1881–1956)*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 51 (1969) issue 3–4, pp. 252–254.

Mandziuk Józef, *Adamski Stanisław*, in: *Słownik polskich teologów katolickich*, vol. 5, ed. L. Grzebień, Warsaw 1983, pp. 205–207.

Materiały do dziejów Polskiej Misji Katolickiej we Francji, issue I. *Księża polscy w duszpasterstwie okręgu paryskiego 1922–1929*, ed. B. Panek OC, Paris 1992.

Materiały do dziejów Polskiej Misji Katolickiej we Francji, issue III. *Księża polscy w duszpasterstwie Dekanatu Wschodniego 1922–1929*, ed. B. Panek OC, Paris 1992.

- Materiały do dziejów Polskiej Misji Katolickiej we Francji*, issue IV/II. *Księża polscy w duszpasterstwie Północnej Francji 1922–1929*, ed. B. Panek OC, Paris 1992.
- Misja Polska Katolicka we Francji*, Polak we Francji issued on 27 January 1924.
- Misjonarze św. Wincentego a Paulo w Polsce (1651–2001)*, vol. II-1 *Biografie*, ed. J. Duńska CM, Kraków 2001, pp. 484–490.
- Mynarz Paweł W. SOCist, *Spółeczna działalność ks. Ferdynanda Machaya wśród polskiej emigracji zarobkowej we Francji (1922–1924)*, „*Studia Polonijne*”, 1 (1976) pp. 85–102.
- Opieka duszpasterska*, „Polak we Francji” issued on 14 September 1924.
- Panek Bronisław OC, *Księża polscy pracujący na placówkach duszpasterskich we Francji od 1922 r.*, „*Seculum Christianum*”, 1 (1994) issue 1, pp. 219–226.
- Rocznik Służby Zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej według stanu na 1 czerwca 1939*, Warsaw 1939.
- Szymański Józef, *Duszpasterze Polonii i Polaków za granicą. Słownik biograficzny*, vol. I, Lublin 2010; vol. II, Lublin 2011; vol. III, Rzeszów 2020.
- Szymański Józef, „*Nie chcemy tego ukrywać*” – *oczami świadków. Sytuacja duszpasterstwa polonijnego w Północnej Francji w 1928 roku*, „*Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*”, 98 (2012) pp. 407–417.
- Szymański Józef, *Opieka duszpasterska nad Polakami we Francji do 1926 roku w ocenie ambasadora Alfreda Chłapowskiego*, „*Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*”, 100 (2013) pp. 387–401.
- Szymański Józef, *Tworzenie struktur parafialnych i życia religijnego w Słupsku w latach 1945–1948*, „*Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*”, 112 (2019) pp. 397–417.
- Wojdecki Waldemar, *Historia jednej balustrady – o kościoły w Lesznie*, „*Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie*”, 78 (1996), issue 2, pp. 205–207.

Online Sources

Bishop Emanuel-Anatole-Raphaël Chaptal de Chanteloup, <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bchaptal.html> (accessed on: 30.11.2020).

SPRAWOZDANIE KS. DR. HENRYKA HILCHENA Z PRACY WŚRÓD ROBOTNIKÓW POLSKICH WE FRANCJI W CZASIE TYGODNI LETNICH 1924 ROKU

Abstrakt

Ksiądz dr Henryk Hilchen – kapłan archidiecezji warszawskiej. Urodził się 30 lipca 1881 roku w Warszawie. Studiował na Wydziale Chemii Politechniki Warszawskiej i na Politechnice Lwowskiej, gdzie ukończył kształcenie po dwóch latach. W 1905 roku wyjechał do szwajcarskiego Fryburga, gdzie kontynuował studia na Wydziale Prawa i Ekonomii, uwieńczone stopniem doktora nauk politycznych. We Fryburgu studiował także teologię i filozofię. W 1910 roku wrócił do kraju i wstąpił do seminarium duchownego w Warszawie. W dniu 21 grudnia 1912 roku przyjął święcenia kapłańskie. Był wikariuszem we wsi Dobre k. Stanisławowa, w Łowiczu, w Łodzi, a od lipca 1915 roku w parafii pw. Wszystkich Świętych w Warszawie. Od 1915 roku był sekretarzem gene-

ralnym Stowarzyszenia Robotników Chrześcijańskich, redaktorem organu stowarzyszeń chrześcijańskich „Pracownik Polski” (1916–1917). W 1919 roku został radnym miasta stołecznego Warszawy, redaktorem miesięcznika „Przewodnik Społeczny”, kapelanem Szkoły Podchorążych Artylerii oraz jednostki wojskowej stacjonującej na Sołacz. W 1920 roku wyjechał do Rzymu, gdzie wstąpił do nowicjatu zakonu dominikańskiego i podjął studia teologiczne w Collegium Angelicum. Od lipca 1922 roku, na polecenie papieża Piusa XI, służył pomocą dwóm kolejnym nuncjuszom apostolskim w Polsce. Był stałym korespondentem „L'Osservatore Romano” i „L'Avvenire d'Italia”. W 1929 roku został proboszczem parafii w Lesznie k. Błonia, a w 1931 roku parafii Matki Boskiej Częstochowskiej w Warszawie, gdzie dokończył budowę kościoła. W 1937 roku otrzymał Złoty Krzyż Zasługi RP, zaś w następnym roku został odznaczony orderem Polonia Restituta. W tym samym roku został wybrany do Rady Miejskiej Warszawy. Przed kapitulacją stolicy był zakładnikiem gwarantującym przestrzeganie pertraktacji prezydenta Stefana Starzyńskiego z Niemcami. Aresztowany przez Niemców 3 października 1939 roku, do końca listopada był więziony na Pawiaku. Mimo zniszczenia 12 września 1944 roku kościoła i plebani podczas niemieckiego bombardowania, funkcję proboszcza formalnie pełnił do lipca 1945 roku. Jakkolwiek od czerwca tego roku został proboszczem w Międzyrzeczu. W dniu 15 października 1947 roku przy kościele Najświętszego Serca Jezusowego w Słupsku podjął się organizacji nowej parafii pw. św. Ottona. Dnia 29 listopada 1952 roku został proboszczem w Tarczynie k. Grójca. W drodze na nową placówkę, 29 stycznia 1953 roku, dostał udaru. Zmarł 20 sierpnia 1956 roku. Spoczął na Powązkach. Na bieżąco prowadził dokumentację swego życia i działalności w postaci dzienników, korespondencji, różnych notatek czy oficjalnych dokumentów. Niniejsze opracowanie egzemplifikuje jego sprawozdanie z pracy wśród robotników polskich we Francji w czasie tygodni letnich 1924 roku. Dokument oryginalny w formie maszynopisu przechowywany jest w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie, Archiwum Prymasa Polski, Akta Protektora Wychodźstwa Polskiego, Francja – PMK Varia, Dział III/15a.

Słowa kluczowe: ks. Henryk Hilchen; duszpasterstwo polonijne we Francji; emigracja polska we Francji